

Milica MIHALJEVIĆ i Ljiljana ŠARIĆ
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

OBRADBA ISTOZNAČNICA U HRVATSKIM TERMINOLOŠKIM RJEČNICIMA

U članku se definira terminološka istoznačnost. Opisuje se obradba istoznačnica u nekim hrvatskim terminološkim rječnicima te se navode pravila za odabir i navođenje istoznačnica u budućim terminološkim rječnicima.

Nazivi su istoznačni kad su dva ili više naziva pridruženi istomu pojmu. Istoznačnost je odnos između dvaju ili više označilaca jednoga jezika koji prikazuju isti pojam. Istoznačni se odnosi osnivaju na opreci najmanje dviju leksičkih jedinica koje čine sinonimni par ili na opreci više njih koje čine slijed. Obično se smatra da je u slijedu jedna riječ središnja, stilski neutralna i s najvećim opsegom značenja; ona najjasnije izražava zajedničko značenje članova slijeda. Ta se riječ naziva dominantom ili stožernom riječju. U terminološkim istoznačnim sljedovima nema dominante jer članovi slijeda imaju isti opseg značenja i svima je pridružena ista definicija te iste istovrijednice (ekvivalenti) na stranim jezicima.

Pri izgrađivanju i sređivanju nazivlja i izradbi terminoloških rječnika postavlja se pitanje kojem od istoznačnih naziva dati prednost te kako obraditi istoznačne nazive.

Kad se uzme u obzir samo spoznajno, logičko značenje riječi, tada u općem jeziku nema mnogo istoznačnica, bar ne onih velike učestalosti. Takve istoznačnice ili razjednačuju svoja značenja ili se jedna iz jezika izgubi. Nazivi ne bi smjeli biti stilski obilježeni, pa bismo očekivali da su u nazivlju istoznačnice veoma rijetke posebice budući da je jedan od osnovnih terminoloških zahtjeva zahtjev za jednoznačnošću.

Međutim, često razni autori neovisno jedan o drugome uvedu različite označioce za isti označenik. To se najčešće događa u strukama u kojima je hrvatsko nazivlje tek u nastanku, npr. u računalstvu.

Tako su npr. u računalnome nazivlju za engleski naziv *printer* potvrđene zamjene *štampač*, *ispisivalo*, *pisač*, *pisalo*, *tiskač*, *tiskaljka*, za *computer* potvrđene su zamjene (*elektroničko*) *računalo*, *kompjuter*, *kompjutor*, *obradnik*, *obradni stroj*, *računač*, *računar*, *rednik*, *stroj*, za *byte* su potvrđene zamjene *byte*, *bajt*, *oktet*, *bitnjak*, *slovnjak*,

osmak, grupa od nekoliko bitova, za hardware su potvrđene zamjene *hardware, hardver, očvršće, sklopovlje, sklopovi, strojevina, sklopovska oprema, sklopovska konfiguracija računala, materijalna osnovica, sklopovska podrška, sklopovska osnova, oprema, računalna oprema*¹.

Postojanje mnogo istoznačnih naziva za jedan pojam za terminološki sustav nije dobro jer nazivlje čini nepotrebno opširnim, težim za usvajanje, a može izazvati i nepotrebne i štetne nesporazume.

Uklanjanje istoznačnosti ili davanje izrazite prednosti jednomu nazivu mora se provoditi prema načelima za vrednovanje istoznačnih naziva².

Pred autora rječnika postavlja se zadaća da napravi izbor među istoznačnim nazivima, da jedan naziv (ili rijetko više naziva) preporuči, te da odluči koje je druge istoznačne nazive potrebno uključiti u rječnik. Moglo bi se činiti da je zbog same naravi nazivlja navođenje istoznačnica u terminološkome rječniku nepotrebno: Međutim, uključivanje je istoznačnih naziva (uključujući i zastarjele) potrebno da bi se korisniku olakšalo služenje literaturom.

Međutim, bilo bi besmisleno u rječnik uključiti npr. sve potvrđene zamjene za *hardware*. Potrebno je uključiti preporučeni naziv kao i nazive koji se najčešće rabe. Među njima se može razlikovati preporučeni naziv, dopušteni naziv i odbačeni naziv³. Preporučeni je naziv onaj naziv koji preporučuje ovlaštena ustanova ili autori rječnika. Dopušteni je naziv onaj naziv koji je kao istoznačnicu preporučenoga naziva prihvatila ovlaštena ustanova ili ga prihvaćaju autori rječnika.

Odbačeni je naziv naziv koji je odbacila ovlaštena ustanova ili ga odbacuju autori rječnika. Terminološke norme izrađuju ustanove ovlaštene za to. Ostale terminološke rječnike izrađuju autori, pa oni preporučuju ili odbacuju nazive. Njihov stav ne obvezuje korisnike rječnika, već ih samo savjetuje.

Da bi se vidjelo kako su u raznim terminološkim priručnicima obrađeni istoznačni nazivi, bit će navedeno nekoliko primjera iz triju hrvatskih terminoloških rječnika koji su odabrani zbog pripadnosti različitim strukama i stoga što im je opći ustroj različit, pa mogu biti dostatno ilustrativni:

1. *Psihologijski rječnik*

Rječnik je objasnidbeni s natuknicama na hrvatskome jeziku. Rjeđe je natuknica naziv na stranome jeziku; uglavnom onda kad su autori smatrali da strani naziv nema prihvaćene hrvatske istovrijednice. (Strani je naziv *Weltschmerz* natuknica i u obradbi se ne daju hrvatske istovrijednice.)

Katkad je upućeno na naziv koji je istoznačan natuknici. Međutim, tehnika je upućivanja u rječniku gdje gdje zbudjujuća. Malim je strelicama upućivano na pojam čije bi razumijevanje moglo pripomoći razumijevanju pojma koji se obrađuje. Natuknica

---

¹ Usp. Mihaljević 1993.

² Usp. Mihaljević 1993.

³ Usp. ISO 1990.

se *abulija* strelicom upućuje na natuknicu *shizofrenija* i natuknicu *volja* jer one mogu nadopuniti razumijevanje pojma *abulija*. Katkad strelica označuje i da je natuknica o kojoj je riječ obrađena u okviru širega i nadređenoga pojma. *Adaptacijski sindrom* upućuje se na nadređeni mu pojam *opći adaptacijski sindrom* u sklopu kojega je obrađen. Uputnica se ne rabi jednoznačno, što umanjuje preglednost obradbe i zamućuje logičke odnose. Uputnice je u ovom rječniku trebalo razdvojiti. Istoznačnost je bitno odvojena kategorija od pripadnosti kojega vrsnoga pojma rodnome pojmu. Strelica znači i da je naziv na koji se upućuje uglavnom istoznačan nazivu s kojega se upućuje. *Adrenalne žlijezde* upućuju se na *nadbubrežne žlijezde* kao na istoznačnice, *afirmativna hipoteza* na *direktivnu hipotezu*, strani naziv *aftereffect* na *naknadni efekt*. Naziv je *akcijsko istraživanje* upućen na *akcijski eksperiment* kao na istoznačnicu, i to drukčijom uputnicom (sin. *akcijski eksperiment*). Katkad su na isti način povezani bliskoznačni nazivi kao npr. *akomodacija* i *adaptacija*. U objašnjenju je naziva *akomodacija* navedeno da se ti nazivi pojavljuju u istome ili u sličnome značenju; u rječniku se obrađuje i *adaptacija*, ali bez upute na *akomodaciju* kao na bliskoznačnicu (zbog logičnosti je valjalo uputiti na *akomodaciju*); *antisocijalna ličnost* upućuje se na *psihopatsku ličnost* i *sociopatsku ličnost*. U definiciji je navedeno da su to bliskoznačni nazivi. *Akromatizam* se upućuje na *sljepoću za boje*; *artificijelna inteligencija* upućuje se na *umjetnu inteligenciju*. *Nadarenost* nije obrađena, već je samo navedena i upućuje se na *darovitost*. Kod *darovitosti* je *nadarenost* navedena odmah iza natuknice u zagradi kao istoznačnica.

Evo još nekih primjera obradbe istoznačnica u *Psihologijskome rječniku*:

1. Neki su strani nazivi natuknice, ali se odmah iza njih u zagradama navodi podrijetlo naziva i hrvatska istovrijednica: npr. francuski naziv *arc de cercle* i *kružni luk*; isti je postupak s nazivom *imprinting* za koji se navodi podrijetlo i hrvatska istovrijednica *utiskivanje* (reakcija snažnoga vezanja za neki objekt, osobu ili člana vlastite vrste); odmah iza naziva *double bind* (engl. doslovno *dvostruka veza*) slijedi da mu značenjski bolje odgovara naziv *dvostruka prinuda* od doslovnoga prijevoda; latinskomu *imago* hrvatska je istovrijednica *slika*.

2. Naveden je strani naziv za koji se pretpostavlja da je proširen, ali se ne definira, već se samo daje uputnica na prevedeni istovrijedni hrvatski naziv: npr. engleski naziv *memory drum* upućuje se na *bubanj za ispitivanje pamćenja*, a *brain washing* na *mentucid* (prema lat. *mens* duša i *occidere* ubiti), *feedback* se upućuje na *po-vratnu spregu*, *incentive* na *poticaj*, *borderline* na *granične slučajeve*, *job analysis* na *analizu posla*, *job enlargement* na *proširenje posla*, *job enrichment* na *obogaćenje posla*, *item* na *analizu čestica*.

Na hrvatske je istovrijednice upućeno dosta latinskih naziva: *substantia nigra* ne obrađuje se, samo se upućuje na *crnu jezgru*, *payor nocturnus* na *noćni strah*, *paralysis agitans* na *Parkinsonovu bolest*, *nucleus ruber* na *crvenu jezgru*, *fuga idearum* upućuje se na *bijeg ideja* (*bijeg ideja* obrađuje se, ali se ne navodi strani naziv), *idiot savant* na *pametne idiote*, *fenestra rotunda* na *okrugli prozorčić*, *idée fixe* na *fiksnu ideju*.

3. Katkad je natuknica hrvatski naziv, ali se odmah u zagradama navodi engleska istovrijednica jer se pretpostavlja da hrvatski naziv nije potpuno prihvaćen: "na vrhu jezika" fenomen (engl. *TOT phenomenon* "tip of the tongue"), teorija igara (*game theory*), teorem centralne granice (*Central limit theorem*). Engleski se naziv daje u zagradama istim tiskom kao i hrvatska natuknica.

4. Kad je strani naziv natuknica, dva su načina navođenja hrvatskih istovrijednica.

U prvome se slučaju u objašnjenju daju hrvatske istovrijednice. Njemačkomu nazivu *Weltanschauung* u obradbi je dan prijevod *nazor, gledanje na život i svijet; svjetonazor*. Nazivu se *tabula rasa* u tekstu rječničkoga članka spominje kao istovrijednica naziv *neispisana ploča*, uz objašnjenje da je riječ o stanju u kojem se sve počinje od početka (metafora je poznata od Lockeja i zbog prepoznatljivosti je udomaćena u psihološkome nazivlju), *folie à deux* objašnjava se kao bizarno ponašanje dviju bliskih osoba; natuknici *alter ego* u objašnjenju se navodi moguća hrvatska istovrijednica *nesvjesni dio ličnosti*. Nazivu *lapsus linguae* u definiciji se navodi moguća istovrijednica *pogreška u govoru*.

U drugome slučaju hrvatska istovrijednica slijedi odmah u zagradama: *laissez faire* (*sistem individualne slobode*), *petit-mal* (*mali epileptički napadaj*), *image* (*imidž*).

Nekim latinskim nazivima nisu dane hrvatske istovrijednice (*colliculus caudalis*, *colliculus inferior*, *colliculus superior*, *archipallium*), premda se one katkad u definiciji naslućuju (*dura mater* — ovojnica mozga). Drugima su, pak, odmah iza natuknice dane hrvatske istovrijednice: *fovea centralis retinae* (*središnja jamica*), *bulbus olfactorius* (*njušno podebljanje*).

Mješoviti nazivi (*emergency teorija čuvstva*, *cocktail-party fenomen*) katkad se upućuju na hrvatske istovrijednice ("*split-half*" metoda na "*polu testa*" metodu, *item analiza* na *analizu čestica*).

2. Englesko-hrvatski informatički rječnik s računalnim nazivljem

To je prijevodni i objasnidbeni rječnik. Natuknice su na engleskome jeziku, a definicije na hrvatskome jeziku. U tom je rječniku zastupljeno načelo normativnosti. Ono se ogleda u tome što se za mnoge engleske nazive navode hrvatske istovrijednice, a prva se navedena istovrijednica (preporučeni naziv) rabi dalje u rječniku. Međutim, autori su uzeli u obzir i jezičnu praksu pa za mnoge nazive navode nekoliko istoznačnica (npr. *computer* — računalo, *kompjuter*, *kompjutor*, *rednik*).

3. Filozofijski rječnik

Taj je rječnik objasnidbeni s natuknicama na hrvatskome jeziku. Kad se radi o istoznačnim nazivima (npr. *autonomni živčani sustav* — *vegetativni živčani sustav*), oba su naziva natuknice, ali se definicija nalazi samo kod preporučenoga naziva dok su ostali nazivi uputnicom v. upućeni na preporučeni naziv. Katkad je istoznačni naziv naveden uz natuknicu i s njom tvori dvojni natuknicu, npr. *Apodiktika ili apodejktika* (nema posebne natuknice *apodejktika*). Katkad je hrvatski naziv naveden uz natuknicu koja je internacionalizam, npr. *Apodiktičan ili nuždan*, *Apologetski*, *obram-*

beni. Katkad su istoznačnice navedene na kraju rječničkoga članka, npr. *centrifugalni živci* ... Sinonim: *eferentni ili motorni živci*.

Na temelju analize tih triju rječnika, i nedosljednosti u njihovu pristupu obradbi istoznačnica, možemo iznijeti neke zaključke koji bi mogli pomoći budućim autorima terminoloških rječnika kako bi dosljednije obrađivali istoznačnice:

1. Terminološki rječnik uvijek mora biti u određenoj mjeri normativan, ali mora voditi računa i o jezičnoj praksi. Posljedica je toga stava to što je katkad nužno navesti i istoznačne nazive, npr. naziv koji autori preporučuju i naziv koji je ustaljen u praksi, ali autori smatraju da nije jezično prihvatljiv.

2. Broj istoznačnica koji se navodi u rječniku ovisit će i o struci, vrsti i opsegu rječnika te o autorskoj koncepciji.

3. Autori terminološkoga rječnika trebaju odrediti vrstu rječnika (opisni, normativni, prijevodni, objasnidbeni) i ustroj rječničkoga članka. O tome će ovisiti i obradba istoznačnica.

4. Istoznačnice u rječničkome članku moraju biti dosljedno obrađene.

5. U prijevodnome se rječniku na prvome mjestu među prijevodnim istovrijednicama navodi preporučeni naziv. Taj se naziv nalazi u svim definicijama u prijevodnome i u prijevodnom i objasnidbenome rječniku.

6. Katkad se među istoznačnicama razlikuju preporučeni, dopušteni, nedopušteni, zastarjeli itd. nazivi. Ta razlika može biti označena odrednicama koje prethode nazivu. — Nazivi koji se ne preporučuju (dopušteni i odbačeni nazivi) mogu se nalaziti uz natuknicu u objasnidbenome rječniku. Tada je natuknica pisana debelo, a istoznačnice koje se ne preporučuju obično. Katkad te istozačnice mogu biti navedene i u zagradi. Odbačeni naziv mora biti jasno označen odgovarajućom odrednicom.

7. U prijevodnom rječniku treba jasno razlikovati istoznačnice i raznoznačnice koje su istovrijedne s natuknicom. Raznoznačnice moraju biti obrojčene ili odijeljene od istoznačnica točkom sa zarezom. Istoznačnice su međusobno odijeljene zarezom.

8. Naziv koji se ne preporučuje može biti i natuknica, ali se tada uz njega ne navodi definicija već se on uputnicom *v.* ili strelicom upućuje na preporučenu istoznačnicu uz koju se navodi definicija.

9. Autori moraju usvojiti načela za odabir među istoznačnim nazivima i načela za odabir istoznačnica koja će biti navedene u rječniku. Posebno trebaju jasno odrediti postupak sa stranim nazivima. Obično se takvi nazivi upućuju na domaće nazive kod kojih se nalazi definicija.

Popis izvora

- Filipović, Vladimir (ur.) 1984. *Filozofijski rječnik*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kiš, Miroslav (ur.) 1993. *Englesko-hrvatski informatički rječnik s računalnim nazivljem*. Zagreb : Školska knjiga.
- Petz, Boris (ur.) 1992. *Psihologijski rječnik*. Zagreb : Prosvjeta.

Literatura

- ISO 1087*. 1990. *Terminology—Vocabulary*.
- Mihaljević, Milica. 1993. *Hrvatsko računalno nazivlje*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Tafra, Branka. 1982. Sinonimija. U D. Čupić (ur.). *Leksikografija i leksikologija*. Beograd — Novi Sad. 297–300.
- Zgusta, Ladislav. 1971. *Manual of lexicography*. Prague & The Hague : Academia & Mouton.

THE TREATMENT OF SYNONYMS IN CROATIAN TERMINOLOGICAL DICTIONARY

Summary

The authors analyze the lexicographic treatment of synonymous terms in a few existing Croatian terminological dictionaries. On the basis of the analyzed dictionaries they give a few rules on the treatment of synonyms which could serve as guidelines for future compilers of terminological dictionaries.